

УДК 343.9.01

Kikalishvili M.V.

BIOLOGICAL THEORIES OF DEVIANT BEHAVIOR

М.В. Кікалішвілі

*кандидат юридичних наук, доцент
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

БІОЛОГІЧНІ ТЕОРІЇ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Постановка проблеми. Теорії, які пояснюють девіантну поведінку з точки зору біологічних причин, ймовірно, з'явилися одними з перших. Спочатку дослідники звертали увагу переважно на конституціональні особливості. Більшість біологічних теорій створювалося в рамках кримінологічного вивчення суспільства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різноманітні аспекти проблеми девіантної поведінки досліджували В.С. Афанасьєв, М.І. Боднева Я.І. Гілінський, В.М.Кудрявцева та інші.

Метою статті є дослідження біологічних теорій девіантної поведінки.

Основні результати дослідження. Традиційно, одним з представників біологічного напрямку вважається італійський вчений Ч. Ломброзо – родоначальник антропологічного напрямку – ломброзіанство – в кримінології та кримінальному праві. Він висунув положення про існування особливого типу людини, яка схильна до вчинення злочинів в силу певних біологічних ознак (антропологічних стигматів). Ч. Ломброзо протягом ряду років працював тюремним лікарем, що дало йому можливість узагальнити значний фактичний матеріал. Основним детермінантом схильності до злочинності, на думку Ч. Ломброзо, були спадково-біологічні чинники (наприклад, особлива будова черепа), підкріплені впливом навколишнього середовища. До вивчення злочинців він один з перших застосував антропометричний метод. Ч. Ломброзо поставив собі за мету висунути на перший план вивчення «злочинця», а не «злочину», на якому, на його думку, зосереджувався пануючий до нього так званий класичний напрям науки кримінального права. Він піддавав дослідженню різні фізичні і психічні явища у великої кількості злочинців і цим шляхом з'ясував природу злочинної людини, як особливого різновиду.

Дослідження патологічної анатомії, фізіології і психології злочинців дали йому ряд ознак, що відрізняють, на його думку, природженого злочинця від нормальної людини. Керуючись цими ознаками, Ч. Ломброзо визнав можливим не тільки встановити тип злочинної людини взагалі, але навіть визначити риси, притаманні окремим категоріям злочинців, наприклад, злодіям, вбивцям, гвалтівникам тощо. Ч. Ломброзо і його учні вивчали та досліджували череп, мозок, ніс, вуха, колір волосся, татування, почерк, чутливість шкіри, психічні властивості злочинців, що дало їм підстави для загального висновку про те, що в злочинній людині живуть, в силу закону спадковості, психофізичні особливості віддалених предків [5].

У той же час, Ч. Ломброзо розглядав причини девіантності в максимально широкому спектрі: від кліматичних, природних і спадкових факторів, до економічних, культурних і гендерних. Однак головними, все ж таки він вважав фактори спадково-біологічного характеру. Значне місце в його дослідженні відведено аналізу сімейно-родинних зв'язків злочинців, всередині та між поколіннями.

Теорія Ч. Ломброзо швидко набула значної популярності, але подальший розвиток соціології та психології не сприяв її підтримці. Перш за все, тому, що не простежувалися до кінця причинно-наслідкові зв'язки: не було чітко сформовано, чи спадковість визначає схильність до девіантності, чи то інші, зовнішні чинники, які впливають і на спадковість [11].

Іншими яскравими представниками даного напрямку виступають американський лікар і психолог Вільям Шелдон [12] і німецький психіатр і психолог Ернст Кречмер [4], які обґрунтували зв'язок між типами темпераменту (і поведінки), а також типами соматичної будови людини.

За теорією В. Шелдона і Е. Кречмера людей можна розділити на три типи за їх психофізичною конституцією: мезоморфний (атлетичний) тип, екторморфний (худорлявий) і ендоморфний (тучний) тип. Мезоморфи більшою мірою схильні до домінування, активності, агресії та насильства. Екторморфи описуються, як боязкі, загальмовані і схильні до самотності та розумової діяльності. Ендоморфи відрізняються добродушністю, живим і веселим характером. Ці типи – корелюють з трьома типами темпераменту: вісцеротонія, соматотонія, церебротонія. Їх поєднання дає конкретний психотип. Наприклад, для соматотонії характерні такі риси, як потреба в задоволеннях, енергійність, прагнення до панування і влади, схильність до ризику, агресивність, нечутливість. Навпаки, при церебротонії спостерігаються стриманість, чутливість, соціофобія, схильність до самотності [8, с. 252 – 261].

Особливе місце серед біологічних теорій займає еволюційний підхід, заснований на запропонованих Чарльзом Дарвіном законах природного відбору і спадковості. Прихильники еволюційного підходу розглядають різні аспекти людської поведінки як прояв видових спадкових програм, у той час як критики еволюційного підходу вважають необґрунтованим перенесення законів поведінки тварин на психологію людини.

Етологічний підхід Конрада Лоренца, що розвиває ідеї Дарвіна, пояснює різні феномени людської поведінки, наприклад агресію, насамперед вродже-

ним інстинктом боротьби за існування. «Агресія, прояви якої часто ототожнюються з проявами інстинкту смерті, – це такий же інстинкт, як і всі інші, і в природних умовах так само, як і вони, слугує збереженню життя і виду» [6, с. 6]. Даний інстинкт розвинувся в ході еволюції як біологічно доцільний. Сила агресії, на думку дослідника, залежить від кількості накопиченої агресивної енергії і сили специфічних стимулів, що запускають агресивну поведінку. У людей на відміну від тварин широко поширене насильство щодо представників свого власного виду. Стверджуючи, що агресивність є вродженою, інстинктивно зумовленою властивістю всіх вищих тварин, і доводячи це на безлічі переконливих прикладів, К.Лоренц приходять до наступного висновку: «У нас є вагомий підстави вважати внутрішньовидову агресію найбільш серйозною небезпекою, яка загрожує людству в сучасних умовах культурно – історичного і технічного розвитку» [6, с. 37].

Сучасні дослідження біологічних детермінант поведінки людини активно здійснюються в кількох галузях: біології, медицині, кримінології, фізіології і особливо – генетиці.

З іменами видатних вчених XIX ст. Френсіса Гальтона і Грегора Менделя пов'язаний початок розвитку психогенетики. У 1865 р. вони опублікували результати перших досліджень в області психогенетики, або євгеніки. У наступні роки Ф. Гальтон провів систематичне вивчення індивідуальних відмінностей, вперше використовуючи близнюковий і статистичний методи [10].

Порівнюючи ступінь агресивності близнюків, дослідники намагалися довести, що схильність до агресії і злочинів – результат впливу спадкових механізмів. Результати, отримані при використанні даного методу, виявилися досить суперечливими, а згодом і сам метод піддали сумніву. Справа в тому, що даний метод не дозволяв зрозуміти, які фактори виявляються визначальними: спадковість чи однакові умови виховання. Проте, численні дослідження феномена спадкової схильності до кримінальної поведінки, проведені в 1980-х роках, підтвердили гіпотезу про вплив спадковості на злочинність. І все ж, один з провідних фахівців, що працює в цьому напрямку, Майер Е., схиляється до думки, що спадковість визначає схильність до злочинної і агресивної поведінки, тоді як навколишнє середовище обумовлює межі, в яких проявляється ця схильність. Майер Е. робить висновок, що людина, яка успадкувала причинно-наслідковий ланцюжок – «низький поріг збудливості нервової системи – агресивні реакції», в деприваційній, фрустраційній і стресовій ситуації буде схильна до прояву гніву і ворожості в девіантних формах. З іншого боку, якщо ця ж людина буде оточена любов'ю і, значною мірою, захищена від жорстокості і насильства, її не будуть провокувати на агресію, то вона навряд чи буде схильна до агресивної поведінки [11].

Ще одна спроба пояснити природу девіантної поведінки з позиції особистісних характеристик проявилася в дослідженнях екстраверсії і нейротизму, проведених в багатьох країнах світу. Наприклад, вивчення 15 тис. пар родичів в Америці, Австралії та Європі (1992) методом поперечних зрізів, розпочате шведським вченим Ненсі Петерсон, дозволило зробити два основні висновки: властивості нейротизму та екстраверсії характеризуються генетич-

ною обумовленістю протягом усього онтогенезу; зі збільшенням віку показники спадковості знижуються (особливо в разі нейротизму) [10, с. 406].

Оскільки нейротизм і екстраверсія впливають на різні види поведінки людини, девіантну поведінку можна вважати генетично обумовленою (хоч і опосередковано). Наприклад, Г. Айзенк, вивчаючи зв'язок поведінки з індивідуально-типологічними особливостями ув'язнених, зробив висновок, що екстраверти більше, ніж інтроверти, схильні до вчинення злочинів і це, на його думку, детерміновано біологічно. Інші дослідники відзначають стійкий зв'язок між хімічною залежністю і такими характеристиками, як підвищена чутливість і знижена здатність переносити стрес [7].

В рамках біокримінології робилися цілеспрямовані спроби встановлення зв'язку між девіантною (злочинною) поведінкою і спадковими особливостями людини. Значний сплеск інтересу викликала хромосомна гіпотеза агресії та злочинності, що з'явилася в зв'язку з розвитком генетики. Її прихильники вказують в якості однієї з причин злочинності хромосомні порушення у людини, що ведуть до психопатизації і, як наслідок, «криміналізують» особистість.

Нормальним поєднанням хромосом для чоловіків є наявність у них однієї X-однієї Y-хромосоми, тобто поєднання XY; для жінок – наявність двох X-хромосом, тобто поєднання XX. Особи чоловічої статі з нормальним хромосомним кодом обов'язково наділені Y-хромосою, у жінок Y-хромосом не буває. Однак зустрічаються різного роду аномальні поєднання.

В середньому один з кожної тисячі новонароджених з'являється на світ з додатковою чоловічою хромосою. Стан, при якому у людини є зайва Y-хромосома, в медицині називається «синдромом дубль-Y», або «синдромом Джекобс» [2].

Відповідно до генетичної теорії наявність у чоловіка комбінації хромосом ХУУ робить його занадто агресивним «суперчоловіком», що вступає в конфлікт з законом набагато частіше, ніж його побратими, які мають комбінацію хромосом ХУ. У звичайних умовах наявність однієї Y-хромосоми визначає чоловічу стать людини. Звідси виникло припущення, що у осіб з хромосомною формулою ХУУ є додаткові, надлишкові «чоловічі» характеристики (підвищена агресивність, сексуальність тощо), іншими словами, виникла версія про те, що люди такого типу – природжені злочинці [3, с.397-401].

Ажіотаж навколо «супер чоловіків» вперше почався в середині 60-х років, коли англійський генетик Патрісія Джекобс опублікувала в журналі «Nature» сенсаційні результати цитогенетичного обстеження пацієнтів шотландської закритої клініки «Carstairs», в якій трималися психічно хворі вбивці і гвалтівники. У клітинах організмів останніх додаткова Y-хромосома зустрічалася набагато частіше, ніж серед законослухняних громадян. Обстеживши контингент деяких інших аналогічних режимних закладів Великобританії і Данії, П. Джекобс висловила припущення, що саме додаткова «чоловіча» хромосома зумовлює високу агресивність цих людей [2].

У 1967 році в тому ж журналі «Nature» з'явилася стаття У. Прайса і П. Уотмора «Злочинна поведінка і чоловічий генотип ХУУ». У ній автори доводили, що наявність у чоловіків в клітинах додаткової Y-хромосоми

пов'язано зі схильністю до агресії і різних правопорушень. Багато в чому висновки статті ґрунтувалися на даних, отриманих раніше Патрісією Джекобс. Автори вивчали хромосомні набори пацієнтів, які перебували у лікувальних закладах для осіб з розумовим розвитком нижче норми і мали схильність до жорстокості і антисоціальної поведінки. З'ясувалося, що серед цієї категорії хворих частота хромосомних наборів ХУУ становила 3,5%, тобто в 35 рази більше, ніж в середньому в суспільстві. На підставі цього вони зробили висновок, що додаткова хромосома Y є «хромосомою злочинності», яка змушує її носіїв здійснювати різні правопорушення.

Але противники генетичної теорії злочинності, зокрема, американський генетик Т. Поуледж в спростування теорії П. Джекобс наводив дані, згідно з якими:

а) рівень чоловічого гормону (тестостерону), як показали дослідження, в осіб з набором хромосом ХУУ не відрізняється від цього рівня в осіб з набором хромосом ХУ, підвищена сексуальність таких осіб не підтверджена;

б) всі особи з набором хромосом ХУУ мають суто фізичні характеристики – підвищений зріст, – а інших фізичних відхилень немає;

в) психологічні відмінності (коефіцієнт інтелекту), виявлені у осіб з набором хромосом ХУУ, хоча і нижче середнього по населенню в цілому, збігаються з показниками, що характеризують інших осіб, які утримуються в закритих установах;

г) поєднання хромосом ХУУ зустрічається в середньому у одного з тисячі новонароджених, і цей відсоток досить постійний, він ніяк не кореспондує із значним зростанням або зниженням рівня насильницької агресивної злочинності;

д) головне полягає в тому, що на відміну від інших порушень набору хромосом, що однозначно ведуть до появи хвороби Дауна, наявність зайвої хромосоми Y не веде до явних і специфічних відмінностей психології та поведінки таких осіб;

е) форми їх поведінки (в тому числі і випадки вчинення ними насильницьких злочинів) нічим, по суті, не відрізняються від подібних же поведінкових актів людей з нормальним набором хромосом, що утворюють основну масу насильницьких злочинців [2].

Інший напрям біологічних теорій агресії пов'язаний з дослідженням ролі гормональних впливів на злочинну і агресивну поведінку. Ще у 1924 р. американський вчений М. Шлапп, який вивчав ендокринну систему злочинців, з'ясував, що третина обстежених їм ув'язнених страждають емоційною нестійкістю, пов'язаною із захворюваннями залоз внутрішньої секреції.

Згодом, стійкість статевих відмінностей у проявах агресивності, незалежно від національності і культури, навела вчених на думку про можливий вплив андрогенів (чоловічих статевих гормонів) на агресивність. Практично у всіх відомих суспільствах чоловіки, як правило, демонструють більш високий рівень агресивності. Відомо, що рівень тестостерону в організмі чоловіків більш ніж в десять разів, ніж у жінок. Оскільки тестостерон впливає на формування вторинних статевих ознак, цілком можливо було б припустити, що він

сприяє розвитку більш високого рівня чоловічої агресії і схильності до злочинів. Численні експерименти з перевірки цієї гіпотези дали вельми суперечливу інформацію. З одного боку, фактів на користь основного припущення (вплив гендерних відмінностей) було зібрано достатньо. У той же час, прямих даних, що підтверджують гіпотезу про вплив андрогенів на девіантність практично немає. Хоча рівень тестостерону може грати певну роль у формуванні схильності до агресії, все ж таки, більшість дослідників схиляється до думки, що більш важливу роль в цьому можуть грати інші чинники. Швидше за все, тестостерон впливає на рівень агресивності, вступаючи у взаємодію з цілим комплексом індивідуальних і соціальних факторів. [1, с. 235].

Іншими біологічними факторами девіантної поведінки можуть бути: пошкодження головного мозку (особливо лобових часток), органічні захворювання мозку, певні властивості нервової системи.

Як відомо, властивості нервової системи визначають темперамент людини – динамічну складову її психічного життя. Нью-Йоркське лонгітюдне дослідження дітей першого року життя дозволило зробити висновок, що в перші місяці життя провідну роль відіграють такі чинники, як пренатальні умови і особливості пологів. Генетично задана індивідуальність у сфері динамічних характеристик (тобто темпераменту) проявляється приблизно з 9-місячного віку. Були виділені 9 компонентів, що описують динаміку поведінки дитини: активність; ритмічність фізіологічних реакцій; реакція наближення або видалення у відповідь на стимули; адаптивність до нової ситуації; інтенсивність емоційних реакцій; поріг реактивності; домінуючий настрій; відволікаємість; наполегливість і тривалість збереження уваги. Був виділений «синдром важкого темпераменту». Його ознаками є: низька ритмічність, перевага негативного настрою, слабка реакція, погана адаптивність і висока інтенсивність реакцій. Виявилося, що цей синдром стійкий в перші роки життя [9, с.241].

Біологічні теорії девіантної поведінки є об'єктом дослідження багатьох зарубіжних вчених [13-17].

За даними близнюкового дослідження А.Торгерсена, з п'яти компонентів «синдрому важкого темпераменту» в 6 років три мають високу генетичну складову: слабка реакція, висока інтенсивність реакцій, низька ритмічність. У той же час погана адаптивність визначається переважно загальносімейним середовищем, а негативний настрій – індивідуальним середовищем (хоча вплив спадковості також констатується) [9, с.243].

В цілому сучасні знання дозволяють говорити про те, що успадковується не якась конкретна форма поведінки, що відхиляється (наприклад, злочинна), а певні індивідуально-типологічні властивості, що збільшують ймовірність формування девіантності, наприклад імпульсивність чи прагнення до лідерства.

Спроби пояснити поведінкові девіації з точки зору тільки біологічних факторів нерідко зазнають фіаско. К.Льюїс з колегами, вивчаючи фактори небезпечної поведінки дітей, прийшли до висновку, що хоча порушення нервової системи зустрічаються досить часто, насильницька поведінка дитини

більш тісно пов'язана з такими мікросоціальними умовами, як насильницькі дії з боку батька по відношенню до матері або психічне захворювання матері [1, с.248].

Не виключено, що існують деякі біологічні особистісні характеристики, наприклад, потреба в підвищеній емоційній стимуляції або прагнення до домінування, які і створюють начебто тісний зв'язок між біологією і схильністю до девіантної поведінки.

Висновки. Внутрішні біологічні процеси грають певну роль у формуванні девіантної поведінки. Вони визначають силу і характер наших реакцій на будь-які середовищні впливи. Незважаючи на наявність фактів, що підтверджують існування біологічних основ девіантної поведінки, вони діють тільки в контексті певного соціального оточення. Більш того, соціальні умови самі по собі цілком можуть викликати біологічні зміни в організмі, визначаючи, наприклад, реактивність нервової системи або гормональний фон.

В цілому девіантна поведінка особистості є результатом складної взаємодії соціальних і біологічних факторів, дія яких, в свою чергу, переломлюється через систему відносин особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бэрон Р.* Агрессия / Р. Бэрон, Д. Ричардсон. – СПб: Питер, 1997. – 336 с.
2. Генетические теории причин преступности // [Електронний ресурс]: <http://studopedia.org/8-207701.html>
3. *Долгова А.И.* Учебник для вузов / Под общей редакцией доктора юридических наук, профессора А.И. Долговой. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА–ИНФРА • М), 2001. – 784 с.
4. *Кречмер Эрнст.* Медицинская психология / Эрнст Кречмер // [Електронний ресурс]: <http://psychojournal.ru/books/598-ernst-krechmer-medicskaya-psihologiya.html>
5. *Ломброзо Ч.* Преступный человек / Чезаре Ломброзо // [Електронний ресурс]: <http://www.universalinternetlibrary.ru/book/6558/ogl.shtml#t1>
6. *Конрад Лоренц.* Агрессия (так называемое «зло») / Лоренц Конрад / Пер. с нем. – М.: Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1994. – 272 с.
7. *Нельсон Джоунс Р.* Теория и практика консультирования / Джоунс Нельсон // [Електронний ресурс]: <http://www.psyoffice.ru/539-nelson-dzhouns-r-teorija-i-praktika.html>
8. Психология индивидуальных различий: Тексты / под ред. Ю.Б. Гиппернейгер, В.Я. Романова. – М.: Изд-во МГУ, 1982.
9. *Равич-Щербо И.В.* Психогенетика / И.В. Равич-Щербо, Т.М. Марютина, Е.Л. Григоренко – М.: Аспект Пресс, 2000. – 447 С.
10. Современная психология: Сб. статей // [Електронний ресурс]: <https://books.google.com.ua/booksid>
11. *Хомич А.В.* Психология девиантного поведения/А.В. Хомич// [Електронний ресурс]: <http://khomich.narod.ru/DEVIANTNOE-POVEDENIE/Deviantnoe-posobie.htm>
12. *Шелдон Уильям.* Конституциональная теория темперамента / Уильям Шелдон [Електронний ресурс]: <http://psychojournal.ru/psychologists/602-uilyam-sheldon-konstitucionalnaya-teoriya-temperamenta.html>

13. Explaining Delinquency—Biological and Psychological Approaches // Electronic resource: http://booksite.elsevier.com/samplechapters/9781455778928/Chapter_3.pdf

14. Sociological Theories of Deviance: Definitions & Considerations // Electronic resource: <https://www.education.uiowa.edu/docs/default-source/teach>

15. *Clinard Marshall*. Sociology of deviant behavior / Marshall B. Clinard, Robert F. Meier // Electronic resource: <http://www.ssnpstudents.com/wp/wp-content/uploads/2015/02/Sociology-of-Deviant-Behavior-14th.pdf>

16. *Nalah Augustin*. A Conceptual Overview of Deviance and Its Implication to Mental Health: a Bio psychosocial Perspective / Augustine Bala Nalah, , Leku Daniel Ishaya // Electronic resource: [http://www.ijhssi.org/papers/v2\(12\)/Version-3/A021203001009.pdf](http://www.ijhssi.org/papers/v2(12)/Version-3/A021203001009.pdf)

17. *Hossain Hossain*. Deviant Behavior: A Study of Causes / Zahangir Hossain // Electronic resource: http://www.nu.edu.bd/home/NU_Journal_Documents/Journal%20of%20Humanities,%20Social%20Sciences%20&%20Business%20Studies/10_Causes%20of%20Deviant%20Behavior%20Preliminary%20_119-134_1.pdf

Кікалішвілі М.В. Біологічні теорії девіантної поведінки

Стаття присвячена дослідженню біологічних теорій девіантної поведінки.

Ключові слова: антропологічний напрямок, конституціональні особливості, антропометричний метод, темперамент, соматична будова, еволюційний підхід, етологічний підхід, психогенетика, хромосомна гіпотеза генетична теорія.

Кикалишвили М.В. Биологические теории девиантного поведения

Статья посвящена исследованию биологических теорий девиантного поведения.

Ключевые слова: антропологическое направление, конституциональные особенности, антропометрический метод, темперамент, соматическое строение, эволюционный подход, этологический подход, психогенетика, хромосомная гипотеза, генетическая теория.

Kikalishvili M.V. Biological theories of deviant behavior

The article investigates the biological theories of deviant behavior.

Keywords: anthropological direction, constitutional features, anthropometric method, temperament, somatic structure, evolutionary approach, ethological approach, psychogenetics, chromosome hypothesis, genetic theory.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2016.